

УДК 657.6

JEL M42, M48

DOI: 10.32782/2786-8273/2024-6-24

Суворов О.І.

аспірант кафедри обліку та консалтингу,
Державний податковий університет
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-7214-6379>Oleksandr Suvorov
State Tax University

УМОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КЕРОВАНОГО ВПЛИВУ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ АДАПТИВНОГО ПІДХОДУ ДО ПРОЦЕСУ РЕАГУВАННЯ НА РИЗИКИ ШАХРАЙСТВА ПІД ЧАС ПЕРЕВІРОК З КОНТРОЛЮ ЯКОСТІ АУДИТОРСЬКИХ ПОСЛУГ

CONDITIONS FOR ENSURING A CONTROLLED IMPACT TO FORM AN ADAPTIVE APPROACH TO THE PROCESS OF RESPONDING TO FRAUD RISKS DURING QUALITY CONTROL INSPECTIONS OF AUDIT SERVICES

Анотація. У статті розглядаються ключові проблеми та виклики, які виникають під час перевірки з контролю якості дотримання аудитором міжнародних стандартів аудиту в контексті виявлення та реагування на шахрайство при проведенні аудиту фінансової звітності. Досліджується щільність взаємозв'язку вимог міжнародних стандартів аудиту щодо відповідальності аудитора за розгляд шахрайства, у тому числі адаптивного реагування до оцінених ризиків суттєвих викривлень внаслідок шахрайства; очікувань суспільства щодо результативності дій аудитора; ролі суспільного нагляду за аудиторською діяльністю. Поєднуючи різні методи наукових досліджень з урахування причинно-наслідкових зв'язків систематизовано типові недоліки в діяльності аудиторських фірм та першопричини їх виникнення. Обґрунтовано об'єктивна необхідність і умови керованого впливу для формування адаптивного підходу до процесу реагування на ризики шахрайства під час перевірок з контролю якості аудиторських послуг, які проводяться Інспекцією із забезпечення якості Органу суспільного нагляду за аудиторською діяльністю та Комітетом з контролю якості аудиторських послуг Аудиторської палати України. Запропоновано конкретні заходи з удосконалення нормативно-правового регулювання перевірок з контролю якості аудиторських послуг, та методичні підходи до організації та проведення перевірок з контролю якості дотримання вимог МСА 240.

Ключові слова: аудит, міжнародні стандарти аудиту, суспільний нагляд за аудиторською діяльністю, перевірка з контролю якості, ризик суттєвого викривлення, розрив очікувань, шахрайство, якість аудиту.

Abstract. Introduction. The increasing threat of fraud, particularly related to financial statement manipulation, is a significant concern during economic and political crises. Despite audits being a crucial method for fraud detection and prevention, auditors rarely identify fraudulent activities. Consequently, there is a growing concern among financial statement users regarding the auditors' responsibilities in detecting fraud. Enhancing the methodology of public oversight to ensure compliance with international auditing standards related to fraud and revising the auditors' responsibility doctrine is essential for improving confidence in financial reporting quality. **Purpose.** This study aims to identify and substantiate methodological approaches to verifying compliance with International Standard on Auditing (ISA) 240 during external quality control of audit services. The objectives include defining the purpose of quality control inspections related to auditors' fraud responsibilities, identifying factors influencing the likelihood of detecting deficiencies, and suggesting improvements to the regulatory framework for quality control inspections. **Methods.** The research combines various scientific methods, including analysis of existing literature and legislation, examination of inspection reports, and surveys of quality control inspectors. The study focuses on audits conducted in 2023, particularly under the conditions of martial law, to assess the impact of new fraud risks on audit quality. **Results.** The analysis of completed quality control inspections revealed that 72.6 % of the audit engagements had significant deficiencies in applying ISA 240. The study established a direct correlation between the use of technological resources for audit documentation and the likelihood of detecting deficiencies. Audits that utilized audit data analytics software for analyzing journal entries had a lower probability of significant deficiencies. Furthermore, the study highlighted the variability in the time spent on statutory audits of large entities, suggesting that shorter audit times might indicate missed audit procedures and higher risks of deficiencies. **Conclusion.** The findings underscore the need for integrating advanced technological tools, such as artificial intelligence, for data analysis and fraud detection in financial statements. The research also suggests that improving the inspectors' training on fraud-related issues and adapting the risk-oriented approach in quality control inspections can significantly enhance the overall effectiveness of these inspections. These measures will contribute to reducing the expectations gap between the public and auditors regarding fraud detection responsibilities, ultimately strengthening economic security and investor confidence.

Keywords: audit, international standards on auditing, audit public oversight, quality control review, risk of material misstatement, expectations gap, fraud, audit quality.

Постановка проблеми. Економічні та політичні кризи, зазвичай, супроводжуються зростанням загрози шахрайства, у тому числі шахрайства, пов'язаного із маніпулюванням фінансовою звітністю. Хоча аудит є одним з методів, які використовуються для запобігання та виявлення шахрайства, аудиторів встановлюють ознаки можливого вчинення шахрайських дій у вкрай рідкісних випадках. Тому занепокоєння користувачів фінансової звітності щодо відповідальності аудиторів, яка стосується шахрайства, виглядає цілком зрозумілим. Удосконалення методики суспільного нагляду за дотриманням аудитором вимог міжнародних стандартів аудиту, які стосуються шахрайства, разом із необхідністю зміни самої доктрини відповідальності аудитора набувають особливого значення для підвищення впевненості користувачів у надійності фінансової звітності, що сприятиме зменшенню ризику в очікуваннях суспільства та аудиторів щодо обов'язків та відповідальності останніх за розгляд шахрайства.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. З моменту запровадження в Україні у 2018 році нової моделі суспільного нагляду за аудиторською діяльністю з'явилася певна кількість досліджень в публікацій з питань зовнішнього та внутрішнього контролю якості аудиторських послуг. Вагомий внесок у наукові дослідження питань ролі аудиту у виявленні ознак вчинення шахрайських дій зробили такі вітчизняні та закордонні вчені, як Т.О. Каменська, Н.М. Проскура, О.Ю. Редько, О.В. Царенко, Е. Аренс, Дж. Лоббек та інші.

Хоча такі праці дозволили сформувавши ґрунтовну теоретико-методичну базу аудиту та контролю якості (управління якістю) аудиторських послуг, їх переважна більшість розглядала методику дотримання відповідальності, яка стосується шахрайства, саме з позиції аудитора або зосереджувалась на загальному огляді стану внутрішнього та зовнішнього контролю якості аудиторських послуг. Дослідження окремих аспектів методичного забезпечення зовнішньої перевірки з контролю якості аудиторських послуг практично відсутні. В результаті існує комплекс невирішених методологічних і методичних питань, пов'язаних з логічним висвітленням і обґрунтуванням умов формування адаптивного підходу до процесу реагування на ризики шахрайства під час перевірок з контролю якості аудиторських послуг в контексті суспільного нагляду, визначення складу необхідних інспекційних процедур та оцінки їхніх результатів під час зовнішньої перевірки з контролю якості аудиторських послуг.

Метою статті є опрацювання методичного підходу до послідовних дій аудитора з обґрунтуванням умов формування адаптивного підходу до процесу реагування на ризики шахрайства під час перевірок з контролю якості аудиторських послуг в контексті суспільного нагляду, визначенням чинників впливу на ймовірність встановлення недоліків для підвищення ефективності розробки характеру, часу та обсягу таких перевірок та логічним висвітленням складу необхідних інспекційних процедур під час зовнішньої перевірки з контролю якості аудиторських послуг дотримання вимог МСА 240.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міжнародні стандарти аудиту (далі – МСА) детально

описують відповідальність аудитора, пов'язану з ризиками шахрайства, при проведенні аудиту фінансової звітності. Зокрема, МСА 240 «Відповідальність аудитора, що стосується шахрайства, при аудиті фінансової звітності» [1, с. 141–179] наголошує на обов'язковості розгляду впливу шахрайства на фінансову звітність, зокрема, необхідності 1) отримати достатню впевненість у тому, що фінансова звітність у цілому не містить суттєвого викривлення внаслідок шахрайства; 2) ідентифікувати й оцінити ризики суттєвого викривлення фінансової звітності (далі – РСВ) внаслідок шахрайства; 3) отримати достатні та прийнятні аудиторські докази, що стосуються оцінених РСВ внаслідок шахрайства, через розробку і застосування прийнятних дій у відповідь; 4) належним чином реагувати на випадки фактичного або підозрюваного шахрайства; 5) застосувати професійний скептицизм, тобто бути уважним до обставин, які можуть вказувати на можливе викривлення внаслідок шахрайства, критично оцінити аудиторські докази; 6) дослідити невідповідності; 7) обговорити членами команди із завдання за яких обставин та на якому етапі фінансова звітність суб'єкта господарювання може бути вразливою щодо суттєвого викривлення внаслідок шахрайства, включаючи спосіб вчинення шахрайства.

Втім, як зазначає автор британського «Звіту про незалежну оцінку якості та ефективності аудиту» сер Дональд Брайдон, «з усіх тем, висвітлених у Звіті, я виявив, що питання шахрайства та пов'язаної з ним відповідальності аудиторів є найскладнішим і найнезрозумілішим стосовно обов'язків аудиторів» [2, с. 65]. Проведений Асоціацією сертифікованих експертів з питань шахрайства (ACFE) аналіз приблизно 2 тисяч реальних випадків професійного шахрайства свідчить про те, що хоча зовнішній аудит і є одним з найпоширеніших засобів боротьби з шахрайством в організаціях по всьому світу, зовнішні аудиторів змогли виявити шахрайство лише у 3 % випадків [3, с. 24]. Така невтішна статистика засвідчує вкрай низьку ефективність аудиту у виявленні шахрайства та підкреслює не вирішення у глобальному масштабі проблеми розриву в очікуваннях, який виникає через різницю між тим, що суспільство очікує від аудиту щодо виявлення шахрайства, і тим, що аудиторів фактично можуть забезпечити [4].

Проект МСА 240 (переглянутий) [5], остаточне затвердження якого очікується у 2025 році, принаймні частково має розв'язати цю проблему. Зокрема, ключові пропонувані зміни охоплюють: 1) роз'яснення та підкреслення обов'язків аудитора, пов'язаних з шахрайством; 2) посилення вимог до застосування професійного скептицизму протягом усього аудиту; 3) наголошується на важливості постійного інформування керівництва та тих, кого наділено найвищими повноваженнями, про питання, пов'язані з шахрайством, протягом усього аудиту; 4) застосування «об'єктиву» на шахрайство при виявленні та оцінці ризиків; 5) більш жорсткі вимоги до зусиль команди із завдання у разі виявлення шахрайства або підозри на шахрайство; 6) включення ключових питань аудиту, пов'язаних з шахрайством, до аудиторського звіту для підвищення прозорості; 7) посилення вимог до аудиторської документації.

Варто наголосити, що суспільний нагляд за аудиторською діяльністю також має сприяти зменшенню розриву в очікуваннях, забезпечуючи довіру суспільства до результатів аудиту фінансової звітності, зокрема через проведення перевірок з контролю якості аудиторських послуг, які надаються аудиторськими фірмами, та надання рекомендацій з усунення виявлених недоліків та порушень.

Відповідно до статті 40 Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» (далі – Закон) [6] контроль якості аудиторських послуг аудиторських фірм здійснюється шляхом проведення перевірки якості аудиторських послуг суб'єктів аудиторської діяльності (далі – САД) щодо дотримання ними МСА, принципу незалежності, ефективності системи внутрішнього контролю якості аудиторських послуг (системи управління якістю), дотримання вимог Закону.

Контроль якості аудиторських послуг передбачає тестування внутрішніх процедур, здійснення перевірки робочих документів, аудиторських звітів та інших звітів, договорів про надання аудиторських послуг, внутрішніх розпорядчих актів САД, якими визначаються політика і процедури, які мають застосовуватися при наданні аудиторських послуг, зокрема, щодо дотримання застосованих МСА, ефективності системи управління якістю аудиторської фірми.

Отже, опис відповідальності аудитора в МСА, очікування суспільства від аудиту, суспільного нагляду та вимоги чинного законодавства дозволяють нам визначити мету перевірки з контролю якості аудиторських послуг щодо відповідальності аудитора, яка стосується шахрайства, при аудиті фінансової звітності:

- оцінка дотримання САД вимог МСА 240 при проведенні аудиту фінансової звітності; та
- оцінка результативності того, якою мірою виконані аудиторські процедури могли сприяти виявленню суттєвого викривлення фінансової звітності внаслідок шахрайства; а також
- надання обґрунтованих рекомендацій САД у разі встановлення недоліків та порушень у сфері застосування МСА 240.

Рекомендації щодо проведення перевірок з контролю якості аудиторських послуг та інших перевірок [7] не визначають підходи до відбору ані кількості завдань, у яких обов'язково перевірятиметься дотримання вимог МСА 240, ані конкретних робочих доку-

ментів відібраного для перевірки завдання, наголошуючи лише на урахуванні ризиків невиконання САД вимог та процедур, визначених МСА.

Щоб пролити світло на масштаб, характер та серйозність проблеми дотримання українськими САД вимог МСА 240, а також встановити чинники, які можуть впливати на ефективність організації та проведення перевірки з контролю якості аудиторських послуг шляхом удосконалення порядку застосування ризик-орієнтованого підходу до її проведення, відбору робочих документів для перевірки, нами проаналізовані звіти про результати перевірок з контролю якості аудиторських послуг САД, які мають право проводити обов'язковий аудит фінансової звітності підприємств, що становлять суспільний інтерес (далі – ПСІ). Ми зосередили свою увагу на результатах перевірок, проведених або завершених у 2023 році, оскільки вони переважно стосувалися надання послуг з аудиту фінансової звітності за період або в умовах воєнного стану. Повномасштабна війна та спричинені нею обставини створили нові чинники, які впливають на РСВ фінансової звітності внаслідок шахрайства, а отже потребують від аудиторів їх урахування при проведенні аудиту.

На рис. 1 узагальнено результати проведеного аналізу завершених Інспекцією із забезпечення якості Органу суспільного нагляду за аудиторською діяльністю (далі – Інспекція) у 2023 році перевірок з контролю якості аудиторських послуг САД, які мають право проведення обов'язкового аудиту фінансової звітності ПСІ, в частині дотримання ними вимог МСА 240.

Зазначеними на рис. 1 перевірками з контролю якості охоплено 62 завдання з обов'язкового аудиту фінансової звітності, які були виконані 19 САД. У 72,6 % з перевірених завдань Інспекцією встановлено принаймні один значущий недолік у застосуванні МСА 240. Втім, цей показник суттєво варіюється залежно від того, чи проводилася перевірка САД Інспекцією в минулому (2-й цикл перевірок). Відмінності між результатами перевірок 1-го та 2-го циклу можуть бути обумовлені як історичною прихильністю до якості деяких САД, зокрема, достатнім рівнем часу для виконання необхідних аудиторських процедур, використанням при проведенні аудиту фінансової звітності сучасного програмного забезпечення, систематичному навчанню персоналу питанням практичного застосування МСА 240, так і позитивними результатами зусиль, які докладалися для належного вико-

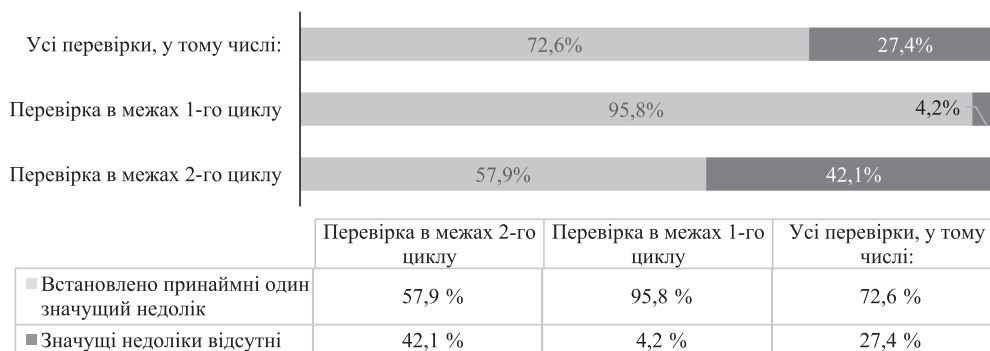

Рис. 1. Результати перевірок дотримання суб'єктами аудиторської діяльності вимог МСА 240, 2023 рік

Джерело: узагальнено автором за результатами дослідження звітів про результати перевірки з контролю якості аудиторських послуг, затверджених Інспекцією із забезпечення якості у 2023 році

нання наданих Інспекцією рекомендацій, направлених на удосконалення аудиторських процедур з питань виявлення шахрайства. Втім, у переважній більшості результати відстеження статусу виконання наданих рекомендацій щодо відповідальності аудитора, яка стосується шахрайства, свідчать про істотні труднощі у САД в їх належному запровадженні, зокрема через неналежне розуміння вимог, брак якісних методологічних матеріалів, чи небажанням збільшувати бюджет часу на виконання пов'язаних із ризиками шахрайства аудиторських процедур.

Позитивна динаміка зменшення випадків ідентифікації у завданнях з аудиту фінансової звітності значущих недоліків під час наступної перевірки з контролю якості свідчить про корисність таких перевірок для аудиторської галузі та можна очікувати, що з плином часу кількість встановлюваних недоліків в цій області буде зменшуватися.

Дослідження матеріалів перевірок з контролю якості аудиторських послуг, завершених Інспекцією у 2023 році, дозволяє узагальнити залежність результатів перевірок дотримання САД вимог МСА 240 від рівня запровадження ними технологічних ресурсів (спеціалізованого програмного забезпечення) для проведення аудиту фінансової звітності (табл. 1):

З табл. 1 вбачається існування прямого взаємозв'язку між ймовірністю встановлення недоліку в дотриманні вимог МСА 240 та використанням САД технологічних ресурсів (спеціалізованого програмного забезпечення), які використовуються при проведенні аудиту фінансової звітності окремо, або в комбінації для:

- наскрізного документування аудиту фінансової звітності відповідно до МСА у вигляді структурованої та впорядкованої робочої документації (наприклад, CaseWare Working Papers, Myworkpapers, Inflo Workpapers, Voyager);

- тестування журнальних записів для виявлення ризику шахрайства внаслідок нехтування управлінським персоналом заходами внутрішнього контролю (наприклад, IDEA, Alteryx, MindBridge, Inflo Data Analytics).

На додаток до цього ми порівняли витрати часу, які в середньому витрачали досліджені САД на виконання завдання з обов'язкового аудиту фінансової звітності великих підприємств з результатами встановлення значущих недоліків в дотриманні вимог МСА 240, які наведено на рис. 1 (табл. 2).

В середньому САД витрачали 666,7 години на проведення обов'язкового аудиту фінансової звітності великого підприємства. При цьому мінімальні середні витрати часу становили 210 годин, в той час, як максимальне значення сягало 1814 годин, що свідчить про присутність великого розмаху варіації – 1604 години.

Аналізуючи дані табл. 1 та табл. 2, на перший погляд, можна дійти до алогічного висновку про те, що використання програмного забезпечення призводить до збільшення витрат часу на виконання завдання, а отже зменшує його ефективність. Проте, з іншої сторони менші середні витрати часу можуть пояснюватись тим, що необхідні аудиторські процедури САД були пропущені, а отже, ймовірність виявлення недоліків дотримання вимог МСА 240 при здійсненні контролю якості виконаних завдань з аудиту фінансової звітності такого суб'єкта зростає.

Результати дослідження дозволяють припустити, що за умови використання САД сучасних технологічних ресурсів для проведення аудиту та в міру зростання середніх витрат часу на виконання завдання з аудиту фінансової звітності ймовірність виявлення при перевірці з контролю якості недоліків у застосуванні МСА 240 знижується. Оскільки у 2023 році для проведення перевірки з контролю якості виконання завдання Інспекцією в середньому обиралося не більше

Таблиця 1

Результати перевірок дотримання вимог МСА 240 залежно від застосування технологічних ресурсів при проведенні аудиту фінансової звітності

Застосування суб'єктами аудиторської діяльності технологічних ресурсів для проведення аудиту фінансової звітності	Встановлено принаймні один значущий недолік	Значущі недоліки відсутні
Використання спеціалізованого програмного забезпечення із документування аудиту	67 %	33 %
Використання спеціалізованого програмного забезпечення із документування аудиту; та Використання спеціалізованого програмного забезпечення з аналізу та тестування журнальних проведення	10 %	90 %
Відсутність будь-якого із зазначених вище технологічних ресурсів	100 %	-

Джерело: узагальнено автором за результатами дослідження матеріалів перевірок з контролю якості аудиторських послуг, завершених Інспекцією із забезпечення якості у 2023 році

Таблиця 2

Результати перевірок дотримання вимог МСА 240 залежно від середніх витрат часу на виконання завдання з аудиту великого підприємства

Середні витрати часу, годин	Встановлено принаймні один значущий недолік	Значущі недоліки відсутні
від 210 до 333,8	100,0 %	0,0 %
від 333,8 до 532,1	90,9 %	9,1 %
від 532,1 до 919,7	75,0 %	25,0 %
від 919,7 до 1814,0	23,5 %	76,5 %

Джерело: узагальнено автором за результатами дослідження звітів суб'єктів аудиторської діяльності про надані послуги за період з 01 січня 2022 року по 30 червня 2023 року

З завдань з аудиту фінансової звітності, у САД в останньому діапазоні витрат часу табл. 2 значущі недоліки дотримання вимог МСА 240 встановлювалися не більш ніж в 1 завданні. В такому випадку такий недолік не визнавався систематичним і не вважався недоліком системи управління якістю (не впливав на досягнення встановлених цілей якості).

Отримані результати дозволяють навести чинники, які інспектор з контролю якості може брати до уваги, визначаючи під час складання програми перевірки обсяг вибірки завдань з аудиту, в яких перевірятиметься дотримання вимог МСА 240. При цьому пропонуємо для визначення обсягу вибірки первісно встановлювати кількість усіх відібраних для перевірки з контролю якості завдань надалі корегуючи її на вплив наведених чинників (табл. 3).

При цьому обсяг вибірки має становити не менш ніж 1 завдання з аудиту, оскільки ризик недотримання САД вимог МСА 240 повністю виключити неможливо.

Слід зазначити, що ризики шахрайства взагалі не визнавалися аудитором у значній кількості перевірених завдань. Наприклад, припущений ризик шахрайства про можливість управлінського персоналу маніпулювати визнанням доходу часто не визнається або припущення про ризик шахрайства при визнанні доходу спростовується занадто легко без ретельного обґрунтування. Також не визначається ризик того, що керівництво може нехтувати заходами внутрішнього контролю. Деякі були аудитором схильні наводити в аудиторській документації міркування про відсутність ризиків шахрайства, замість ретельного дослідження, де та як такі ризики можуть виникати. Розповсюдженим явищем при оцінці ризику шахрайства також є помилкове урахування внутрішнього контролю суб'єкта господарювання.

Втім, відсутність у САД встановленого недоліку не обов'язково свідчатиме про ефективність та результативність виконання аудиторських процедур. Слід наголосити, що хоча війна, що триває понад 2,5 роки, й створила нові умови та обставини для тиску, можливостей та виправдань задля маніпулювання показниками фінансової звітності, зокрема,

розмірами фактичних або опосередкованих втрат, спричинених воєнними діями, у більшості із перевірених Інспекцією аудитів САД не були ідентифіковані «червоні прапорці» (це попереджувальні знаки, що можуть свідчити про підвищений ризик зловживання в процесі підготовки фінансової звітності) можливого шахрайства та РСВ внаслідок шахрайства на додаток двох «обов'язкових» ризиків: визнання доходів та унікальні можливості керівництва вчиняти шахрайство.

Не зважаючи на нові реалії переважна більшість аудиторських фірм не змінила свої аудиторські програми, підходи до аудиторських процедур із розгляду шахрайства, оцінки надійності отриманих аудиторських доказів, що може свідчити про їх прагнення виключно до формального дотримання вимог МСА 240. Обов'язкові етапи аналізу ризиків шахрайства у більшості випадків виконуються, але часто це відбувається занадто поверхнево. Створюється враження, що аудиторів всіляко прагнуть оминати «червоні прапорці» не бажаючи зіштовхнутися з етичною дилемою, яка виникне у випадку, якщо інформація про фактичне або підозрюване шахрайство стане їм відома, оскільки це вимагатиме належного реагування та дій у відповідь.

Така гіпотеза цілком пояснює низьку результативність зовнішнього аудиту у виявленні шахрайства. Хоча, зазвичай, аудиторів усвідомлюють, що критичне мислення для виявлення шахрайства є важливим, на практиці вони можуть його застосовувати набагато ретельніше.

Водночас звичайними процедурами перевірки з контролю якості аудиторських послуг встановити такі «червоні прапорці», якщо вони не були встановлені аудитором або зазначені в його аудиторській документації, практично неможливо, що призводить до підвищення інспекційного ризику того, що перевірка з контролю якості встановить відсутність недоліків у дотриманні аудитором його відповідальності згідно з МСА 240 в той час, коли існує фактично вчинене або підозрюване шахрайство, яке суттєво впливає або може впливати на фінансову звітність, а отже рішення користувачів щодо неї.

Таблиця 3

Чинники, які можуть впливати на обсяг вибірки завдань для перевірки дотримання вимог МСА 240

Чинники	Джерело інформації	Вплив на обсяг вибірки
Дотримання вимог МСА 240 визначено функціональною областю уваги	Відомості про встановлені функціональні області уваги	Початковий обсяг вибірки не змінюється
Позитивна історія відсутності недоліків застосування МСА 240 за результатами останньої перевірки з контролю якості	Звіт про результати останньої перевірки з контролю якості аудиторських послуг	Зменшення
Використання спеціалізованих технологічних ресурсів для аналізу та тестування журнальних проведень	Інформаційна анкета суб'єкта аудиторської діяльності, звіт про прозорість, розділ IV.V звітної інформації суб'єкта аудиторської діяльності про надані послуги	Зменшення (за умови тестування належного використання відповідних технологічних ресурсів)
Середні витрати часу на виконання завдання обов'язкового аудиту фінансової звітності значно перевищують середній показник по аудиторській галузі в цілому	Звітна інформація суб'єкта аудиторської діяльності про надані послуги	Зменшення
Встановлення у завданні недоліку дотримання вимог МСА 240, за винятком випадків перевірки у 100 % відібраних завдань	Контрольний перелік перевірки з контролю якості виконаного завдання з аудиту фінансової звітності	Збільшення

Джерело: власна розробка автора

Встановлені Інспекцією типові недоліки у дотриманні САД вимог МСА 240 можна згрупувати за етапами проведення аудиту фінансової звітності наступним чином (рис. 2):

Практичний досвід визначення САД першопричин встановлених недоліків або порушень, виявлених під час перевірок з контролю якості аудиторських послуг, не є тривалим, проте вже можна узагальнити та згрупувати деякі можливі першопричини, які при-

звели до недоліків у дотриманні аудиторами вимог МСА 240, за цілями якості, на які вони впливають (рис. 3):

Отже, першопричинами виявлених недоліків, які стосуються розглядом аудиторами впливу шахрайства на фінансову звітність, зазвичай є проблеми, пов'язані із недосконалістю застосованих методів та методики, браком навчання персоналу з питань дотримання МСА 240, оглядом та наглядом за їх роботою, залуче-

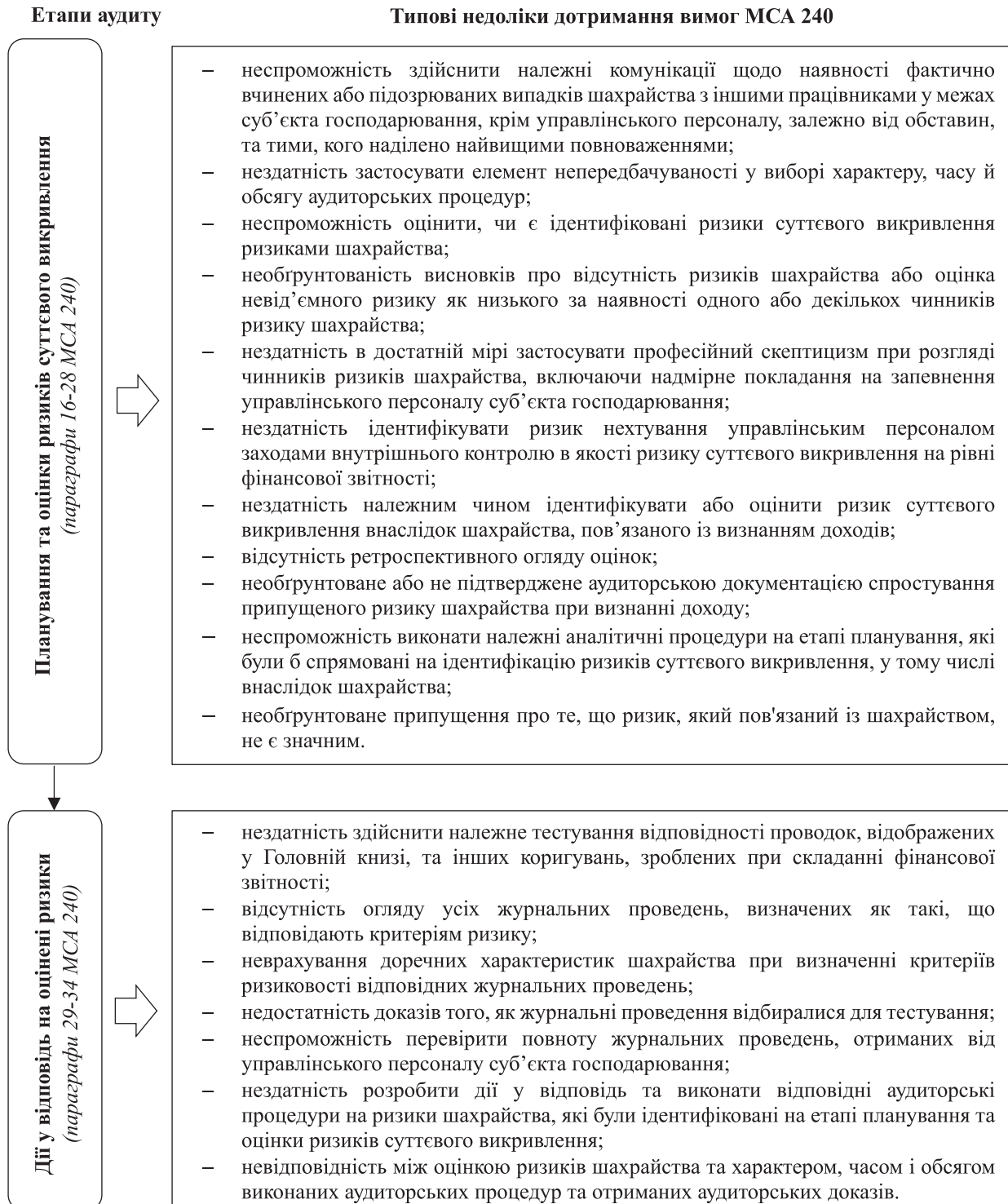

Рис. 2. Характер типових недоліків дотримання вимог МСА 240

Джерело: узагальнено автором за результатами дослідження звітів про результати перевірки з контролю якості аудиторських послуг, затверджених Інспекцією із забезпечення якості у 2023 році

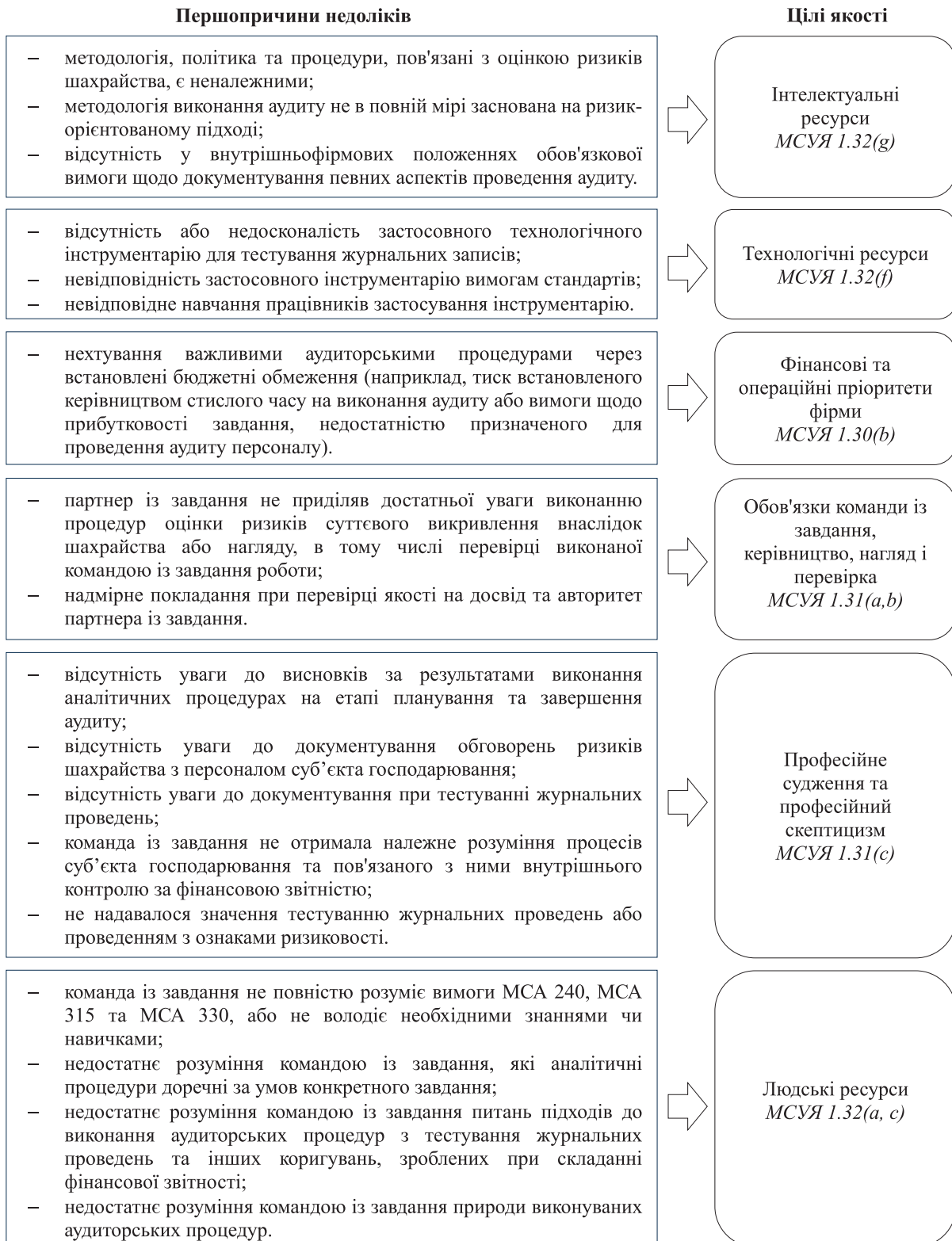

Рис. 3. Приклади першопричин недоліків у застосуванні МСА 240

Джерело: узагальнено автором за матеріалами перевірок з контролю якості аудиторських послуг за 2023 рік

ністю партнера до ідентифікації та оцінки РСВ внаслідок шахрайства, а також відповідей на такі ризики, фінансових та операційних пріоритетів САД.

Проте, на думку автора найпоширенішою першопричиною є те, що аудитори не проявляли належного рівня професійного скептицизму (наприклад, надмірно поклалися на запевнення управлінського персоналу,

або на уявні, проте недостатні знання про суб'єкта господарювання, його процеси, специфічні галузеві практики, не оцінювали суперечливість доказів).

Систематизовані за цілями якості першопричини недоліків у дотриманні вимог МСА 240 мають стати основою для розробки переліку стандартних процедур з перевірки дотримання відповідальності, яка

стосується шахрайства, на рівні системи управління якості САД, які у кожній перевірці на підставі наявної в інспекторів інформації слід адаптувати до ідентифікованих ними ризиків невиконання вимог цього МСА.

Головним джерелом інформації для ідентифікації ризиків невиконання вимог МСА 240 разом із результатами попередньої перевірки є інформаційна анкета, яка заповнюється САД і використовується інспекторами для планування перевірки з контролю якості. Анкета містить досить детальні відомості про встановлені у суб'єкта цілі якості, ризики якості та дії у відповідь на такі ризики (внутрішній контроль).

Аналіз такої інформації дозволяє первісно оцінювати, чи належно ідентифіковані ризики якості та визначені дії у відповідь, беручи до уваги характер і обставини фірми і її завдань, зокрема, які прямо або опосередковано стосуються МСА 240:

- участь працівників САД у семінарах та тренінгах із застосування МСА 240;
- застосовні інтелектуальні та технологічні ресурси для виконання вимог МСА 240;
- у разі використання САД програмного забезпечення з аналізу даних, ідентифікації РСВ, тестування журнальних записів – відомості про участь працівників у тренінгах з його використання;
- порядок призначення до виконання аудиторських процедур в межах МСА 240 працівників з відповідним досвідом та компетенціями, включаючи залучення фахівців із форензик та фінансових розслідувань як до ідентифікації та оцінки РСВ внаслідок шахрайства, так і дій у відповідь на такі ризики;
- у разі, якщо САД здійснюється планування та облік фактичних витрат часу на виконання завдання – відомості про фактичні витрати часу, які можуть свідчити про ризик їх недостатності для виконання вимог МСА 240;
- відомості про кількість завдань з аудиту за кожним з ключових партнерів та витрачений ними час, що можуть свідчити про ризик надмірної завантаженості партнера, ризики не приділення достатнього часу для виконання конкретного завдання;
- результати внутрішнього моніторингу якості САД в частині недоліків у застосуванні МСА 240.

З метою оцінки ефективності виконання процедур перевірки дотримання САД вимог МСА 240 при перевірці з контролю якості та визначення напрямів їх удосконалення автором проведено опитування інспекторів Інспекції та Комітету з контролю якості аудиторських послуг Аудиторської палати України (далі – Комітет АПУ), в якому взяли участь 9 осіб, що станом на дату опитування складає 100 % від усіх інспекторів.

88,9 % респондентів зазначили про відсутність у них значного практичного досвіду з питань дослідження ознак вчинення шахрайських дій. Крім цього зазначена тематика не включалася до щорічної програми підвищення кваліфікації інспекторів. Лише 44,4 % від загальної кількості респондентів зазначили, що вони брали участь у навчальних заходах з безперервного професійного навчання аудиторів, які присвячувалися відповідальності аудитора щодо шахрайства, проте такі заходи, зазвичай, зосереджувалися на загальних теоретичних засадах МСА 240 без або з вкрай обмеженим висвітленням найкращих практик його застосування або практичних кейсів.

Усі респонденти відзначили про відсутність випадків залучення до перевірок з контролю якості аудиторських послуг експертів з питань розслідування шахрайства.

Респонденти з Інспекції зазначили, що хоча в межах перевірки дотримання вимог МСУЯ 1 щодо використання інтелектуальних ресурсів ними, зазвичай, розглядається наявність в САД методології та керівництв із застосування МСА 240, їх прийнятність, повнота, деталізація, зрозумілість та відповідність вимогам сьогодення комплексно не оцінюється. Водночас усі респонденти від Комітету АПУ наголошили на здійсненні ними такої оцінки в усіх перевірках з контролю якості. Зазначені розбіжності свідчать про необхідність узгодження на нормативно-правовому рівні політик або процедур Інспекції та Комітету АПУ в цій області.

Більшість респондентів відмітили, що у разі використання САД спеціалізованого програмного забезпечення в процедурах щодо розгляду шахрайства (наприклад, тестуванні журнальних проведень), інспектори, зазвичай, обмежуються отриманням розуміння загальних можливостей програмного забезпечення та процесу його застосування. Заразом більшість інспекторів Комітету АПУ зазначили, що на практиці не зустрічалися із випадками застосування САД спеціалізованого програмного забезпечення, що свідчить про вкрай низьке охоплення автоматизацію САД, які не мають право проведення обов'язкового аудиту фінансової звітності ПСІ.

На думку автора у разі систематичного використання таких технологічних ресурсів інспекторам доцільно, щонайменше, отримувати розуміння розробки та запровадження заходів контролю щодо їх належного вибору та застосування.

Навчання персоналу з питань шахрайства, використання ними спеціалізованого програмного забезпечення при проведенні аудиту фінансової звітності, зазвичай, окремо не аналізується.

Чинники ризику шахрайства у фінансовому звітуванні при застосуванні ризик-орієнтованого підходу до відбору САД з метою складання плану-графіка перевірок з контролю якості не використовуються. На думку автора відсутність таких чинників пов'язане як з можливістю будь-якого САД у період з 24 лютого 2022 року по 16 березня 2024 року не надавати згоду на його перевірку, так і відсутністю в Інспекції та Комітету АПУ повних та надійних джерел інформації для моделювання оцінки ризику шахрайства на рівні окремого суб'єкта господарювання.

Усі респонденти повідомили, що використовують ризик-орієнтовану методологію при відборі завдань з аудиту для перевірки з контролю якості. Більшість з них вказали, що ризики шахрайства не є окремим чинником ризику, який враховується в методології відбору завдань.

У межах ризик-орієнтованого підходу до відбору завдань 77,8 % респондентів враховували деякі чинники, які опосередковано можуть бути пов'язані з ризиком шахрайства, включаючи розуміння інспектором підвищених РСВ фінансової звітності. Наприклад, усі респонденти розглядали ознаки підвищеного РСВ фінансової звітності з таких джерел, як звернення регуляторів, оприлюднена фінансова звітність

суб'єкта господарювання, аудиторські звіти за попередні та наступні звітні періоди, та інформація в засобах масової інформації. Втім інспектори Інспекції додатково зазначили, що при відборі завдань в якості стартової точки вони поклалися на результати внутрішнього моделювання ризику виявлення недоліків у конкретному завданні, в основі якого, в тому числі певною мірою враховується складність та невизначеність облікових оцінок в різних галузях економічної діяльності.

88,9 % респондентів вважають, що аудиторські процедури з оцінки ризиків шахрайства та дії у відповідь на оцінені ризики шахрайства є важливими областями аудиту, які обов'язково мають розглядатися інспекторами під час перевірки з контролю якості кожного відібраного завдання.

Ми погоджуємося із важливістю дотримання аудиторями вимог МСА 240 у кожному аудиті, втім такий підхід не враховує вимогу частини одинадцятої статті 40 Закону, згідно з якою робочі документи обираються виходячи з аналізу ризиків невиконання САД вимог та процедур, визначених МСА, та знижує ефективність перевірки через додаткові витрати часу на її проведення.

Поточна перевірка з контролю якості розглядає процедури, заплановані та виконані аудитором у відповідь на виявлені ризики шахрайства. Як мінімум усіма респондентами перевіряються такі обов'язкові за МСА процедури, як ідентифікація та оцінка ризиків суттєвого викривлення внаслідок шахрайства та тестування журнальних записів. 66,7 % респондентів в якості обов'язкових інспекційних процедур також зазначили перевірку застосування елементу непередбачуваності в аудиті, а також інші процедури, заплановані та виконані у відповідь на ризики шахрайства. Лише 44,4 % опитаних інспекторів повідомили, що рішення про перевірку дотримання вимог МСА 240 у конкретному завданні приймається інспектором на підставі професійного судження.

Перевірки респондентів у кожному завданні зосереджувалися на областях, які мають підвищений ризик шахрайства, включаючи визнання доходу (де існує спростовна презумпція ризику шахрайства), нехтування управлінським персоналом заходами внутрішнього контролю, суттєвих суджень або невизначеності при здійсненні облікових оцінок.

77,8 % інспекторів відмітили, що при перевірці з контролю якості виконання завдань з аудиту у 2023 році та 1 половині 2024 року разом з двома «стандартними» ризиками шахрайства у визнання доходів та нехтування контролем, аудитори ідентифікували додаткові РСВ внаслідок шахрайства у вкрай рідкісних випадках, або не ідентифікували жодного додаткового ризику. По 11,1 % респондентів зазначило, про ідентифікацію САД додаткових ризиків у меншості, або у більшості перевірених ними завдань.

88,9 % опитаних респондентів зазначили, що вони:

- використовують адаптивний підхід до процедур перевірки з контролю якості частині відповідальності аудитора щодо шахрайства у кожному відібраному завданні, тобто визначають такі процедури залежно від ймовірності виявлення недоліку дотримання САД вимог МСА 240 або підвищеного ризику шахрайства при фінансовому звітуванні;

- оцінюють результативність виконаних САД аудиторських процедур, які стосуються шахрайства (тобто якою мірою за умов та обставин конкретного завдання аудитори могли б виявити шахрайство, яке суттєво впливає на фінансову звітність, якщо воно відбулося).

Проте, на думку автора, у більшості випадків оцінка результативності виконання аудиторських процедур протидії шахрайству не була предметом ретельної уваги, про що вказує те, що процедури перевірки, в основному, зосереджувалися на дослідженні наявності в аудиторській документації із завдання свідчень отримання командою із завдання загального розуміння бізнес-середовище суб'єкта господарювання, його системи внутрішнього контролю за всіма елементами, ідентифікації та оцінки САД 2 «стандартних» ризиків шахрайства, наявності доказів виявлення і перевірки командою із завдання журнальних проведення з ознаками підвищеного ризику шахрайства, а також доказах застосування елементів непередбачуваності при проведенні аудиту. Отже, адаптивність процедур перевірки, які застосовували інспектори, піддається сумніву.

Значно менша частка респондентів зазначили про застосування ними специфічних процедур перевірки, зокрема, оцінки того, чи аудиторські процедури, виконані САД для усунення виявлених ризиків шахрайства, достатньою мірою усунули такі ризики (66,6 % від загальної кількості респондентів), а також розгляд якості процесу оцінки РСВ фінансової звітності внаслідок шахрайства (33,4 % від загальної кількості респондентів).

Тільки 22,2 % респондентів у кожному завданні, яке перевіряється, на основі наявних відомостей про суб'єкта господарювання та застосовуючи професійне судження формально або неформально виконують власну альтернативну ідентифікацію та оцінку ризиків шахрайства, визначають необхідних подальших аудиторських процедур у відповідь на такі ризики, із наступним порівнянням результатів такого процесу із РСВ та фактичними процедурами в робочій документації САД. Третина опитаних інспекторів взагалі не здійснюють таку процедуру, а 44,4 % зазначили що альтернативна оцінка РСВ здійснюється ними у рідкісних випадках.

Складність оцінки результативності виконаних аудиторських процедур, що стосуються шахрайства, на думку автора пов'язана зі складністю оцінювання застосування професійного скептицизму. Разом з цим серед інших основних труднощів та викликів, з якими зіштовхуються усі інспектори при перевірці з контролю якості в частині відповідальності аудиторів, яка стосується шахрайства, слід зазначити відсутність належного розуміння деякими аудиторами своєї відповідальності, яка стосується шахрайства, а також використання аудиторами застарілих методологій та методи виконання аудиту.

Деякі інспектори серед основних труднощів також відмітили складність оцінювання відповідальності керівництва САД за якість, відсутність чітких та конкретних вимог до складу та обсягу аудиторської документації в МСА 240. Автор вважає, що саме останнє робить перевірку якості виконаної аудитором відповідно до МСА 240 роботи у більшості випадків неможливою, фактично підмінюючи її перевіркою на формальну відповідність вимогам стандарту.

Результати опитування доводять, що на практиці інспектори перевіряють наявність в аудиторській документації САД свідчень формального дотримання аудиторами вимог МСА 240 без належної оцінки результативності таких дій за конкретних умов і обставин, а отже якість виконання аудиторських процедур, які стосуються шахрайства, може бути не встановлена.

Таким чином, результати опитування інспекторів з контролю якості вказують на деякі прогалини при проведенні перевірки системи управління якістю, зокрема, недоліки у застосуванні ризик-орієнтованого підходу до відбору САД, завдань з аудиту, відсутність при проведенні перевірок з контролю якості виконання завдання належної адаптивності, фокусуванні інспекторів на РСВ в цілому, відсутність деяких процедур перевірки, які б дозволяли більш надійно оцінювати результативність дій у відповідь на РСВ внаслідок шахрайства. За цих умов відсутність у звіті про результати перевірки з контролю якості аудиторських послуг недоліку свідчить скоріш про встановлення інспекторами формального дотримання аудиторами вимог МСА 240, аніж про ефективність чи результативність виконання САД таких аудиторських процедур, що може вплинути на досягнення визначеної в цьому дослідженні мети перевірки.

Дослідження автора доводить, що хоча затверджені під час війни Рекомендації щодо проведення перевірок з контролю якості аудиторських послуг і були суттєво переглянуті, в них не знайшли належного відображення:

- ризик неналежного реагування аудиторською фірмою на фактичне або підозрюване шахрайство при застосуванні ризик-орієнтованого підходу до складання плану-графіка перевірок з контролю якості;
- схильність до підвищеного ризику шахрайства при складанні фінансової звітності зі сторони управлінського персоналу деяких категорій суб'єктів господарювання з метою формування вибірки завершених аудитів для подальшої перевірки якості їх виконання;
- визначення підходів до відбору робочих документів з урахуванням ймовірності РСВ фінансової звітності внаслідок шахрайства з метою їх подальшої перевірки;
- методів та критеріїв оцінки ефективності та результативності виконання аудиторською фірмою аудиторських процедур щодо розгляду шахрайства.

На нашу думку, зменшенню інспекційного ризику неефективності планування і проведення перевірки дотримання вимог МСА 240 мав би сприяти глибинний первинний аналіз ознак суттєвого викривлення фінансової звітності, складеної згідно з МСФЗ, яка розміщується на портал СФЗ, включно із викривленнями внаслідок шахрайства, шляхом використання програм на основі штучного інтелекту та машинного навчання. Втім, на сьогодні реалізація такого заходу не дасть очікуваного ефекту, через:

- відсутністю на порталі СФЗ фінансової звітності значної кількості суб'єктів господарювання, у тому числі через військові послаблення, відсутність відповідальності підприємств, крім тих, нагляд за якими здійснює НБУ або НКЦПФР);
- ризик низької якості розміщених на порталі даних;

- відсутність надання впевненості аудиторами щодо фінансової звітності в єдиному електронному форматі XBRL.

Крім того створення такої моделі аналізу даних вимагає значного часу та інвестицій.

Тому в умовах наявних обмежень на першому етапі виглядає доцільним при відборі аудиторських фірм для включення до плану-графіка перевірок з контролю якості аудиторських послуг та відбору завдань для подальшого інспектування оцінювати ризик відповідної галузі з характерними ланцюгами постачання, місцезнаходження ключових активів, а вже надалі в межах нагляду за аудиторською діяльністю організувати електронну взаємодію інформаційно-аналітичної системи Органу суспільного нагляду за аудиторською діяльністю з порталом СФЗ.

Отже, враховуючи аналіз поточних підходів до зовнішнього контролю якості аудиторських послуг, для адаптації методології планування та проведення перевірок з контролю якості у відповідь на підвищення РСВ фінансової звітності внаслідок шахрайства в умовах війни, крім врегулювання у Рекомендаціях питань, які наведені вище, нами пропонується:

на рівні Інспекції:

- розглянути запровадження використання передових технологій, зокрема штучного інтелекту, для аналізу великих обсягів даних та ідентифікації потенційних ризиків шахрайства у фінансових звітах суб'єктів господарювання;
- налагодити ефективний обмін інформацією між ОСНАД та регуляторами, такими як НБУ, НКЦПФР, щодо відомих ознак можливого шахрайства та неочікуваних змін у показниках фінансової звітності суб'єктів господарювання;
- впровадити періодичні спеціалізовані тренінги для інспекторів Інспекції та Комітету АПУ з акцентом на ідентифікацію та реагування на ознаки шахрайства в рамках МСА 240;
- визначати характер, час та обсяг перевірки з контролю якості на рівні аудиторської фірми з урахуванням:
 - історії наявності недоліків у застосуванні МСА 240 за результатами останньої перевірки з контролю якості;
 - використання аудиторською фірмою спеціалізованого програмного забезпечення для документування процесу аудиту, ADA, а також відомостей про внутрішнє навчання із застосування таких програм;
 - середніх витрат часу на виконання завдання обов'язкового аудиту фінансової звітності у порівнянні із середнім показником за аудиторською галуззю в цілому;
 - фактів модифікації програм аудиту з оцінки та дій у відповідь на ризик шахрайства, спричинений наслідками війни, включно із галузевою специфікою, місцем розташування виробничих активів, особливостями ланцюгів постачання;
 - відомостей щодо участі працівників аудиторської фірми у тренінгах та семінарах з питань шахрайства, наявності відповідних настанов та керівництв з цього питання;
 - наявності у САД керівництв щодо використання зовнішніх ринкових даних та ресурсів для доступу до ринкових даних, інструментів для аналізу коментарів у ЗМІ, соціальних мереж та аналітичних звітів;

- використання аудиторською фірмою інструментів для аналізу фінансових коефіцієнтів в аналітичних процедурах для оцінки РСВ фінансової звітності, у тому числі порівняння із середньогалузевими показниками;

- наявності в аудиторської фірми спеціалістів з шахрайства, ступеню їхньої залученості до оцінки РСВ внаслідок шахрайства, обговорень таких ризиків із командою із завдання, визначенні належних дій у відповідь та критичної оцінки отриманих аудиторських доказів.

На основі аналізу фінансової звітності, відомостей про суб'єкта господарювання, яка наявна в аудиторської документації, відкритих джерелах, інспектору з контролю якості доцільно альтернативно ідентифікувати РСВ внаслідок шахрайства та порівняти отримані результати із ризиками, встановленими аудиторською фірмою. У разі відсутності у САД певного ідентифікованого інспектором ризику – з'ясувати причини, чому аудитор не виявив такі ризики й розглянути,

чи виконані аудиторські процедури та отримані докази зменшують РСВ внаслідок шахрайства до прийнятно низького рівня.

Висновки. Інтеграція в процес перевірок з контролем якості аудиторських послуг новітніх технологічних рішень, підвищення компетенцій інспекторів у сфері виявлення шахрайства, удосконалення застосування ризик-орієнтованого підходу на різних етапах проведення перевірок здатні суттєво підвищити загальну ефективність перевірок з дотримання вимог МСА 240.

За таких умов суспільний нагляд за аудиторською діяльністю сприятиме зменшенню розриву в очікуваннях суспільства та аудиторів щодо обов'язків та відповідальності останніх за розгляд шахрайства, сприятиме посиленню економічної безпеки держави в умовах війни та післявоєнного відновлення економіки через підвищення рівня впевненості інвесторів, регуляторів та інших зацікавлених сторін у якості та достовірності фінансової звітності.

Бібліографічний список:

1. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг, видання 2020 року. Частина 1. : Рада з міжнародних стандартів аудиту та надання впевненості URL: https://mof.gov.ua/storage/files/Міжнародні_стандарти_контролю_якості_аудиту_2020_ч1.pdf
2. Sir Brydon D. Report of the independent review into the quality and effectiveness of audit. London, 2019. 138 p.
3. Association of Certified Fraud Examiners, Inc. Occupational Fraud 2024: A Report to the Nations. Austin, USA, 2024. 106 p.
4. International Auditing and Assurance Standards Board. Fraud and going concern in an audit of financial statements – Expectation GAP. New York, USA, 2020. 35 p.
5. International Auditing and Assurance Standards Board. Proposed International Standard on Auditing 240 (Revised): The Auditor's Responsibilities Relating to Fraud in an Audit of Financial Statements and Proposed Conforming and Consequential Amendments to Other ISAs. Official edition. New York, USA, 2024. 162 p.
6. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність: Закон України від 21.12.2017 р. № 2258-VIII: станом на 16 берез. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19#Text>
7. Рекомендації щодо проведення перевірок з контролю якості аудиторських послуг та інших перевірок : Рішення Ради нагляду за аудит. діяльністю Орг. сусп. нагляду за аудит. діяльністю від 27.10.2023 р. № № 3/9/63. URL: <https://www.apob.org.ua/wp-content/uploads/2023/11/Рекомендації-з-проведення-перевірок.pdf>

References:

1. International Auditing and Assurance Standards Board (2021), "Handbook of International Quality Control, Auditing, Review, Other Assurance, and Related Services Pronouncements, 2020 Edition, Part 1". Available at: https://www.mof.gov.ua/storage/files/Міжнародні_стандарти_контролю_якості_аудиту_2020_ч1.pdf (accessed July, 30 2024).
2. Sir Donald Brydon (2019) Report of the independent review into the quality and effectiveness of audit. London, UK, 138 p.
3. Association of Certified Fraud Examiners, Inc. (2024) Occupational Fraud 2024: A Report to the Nations. Austin, USA, 106 p.
4. International Auditing and Assurance Standards Board (2020) Fraud and going concern in an audit of financial statements – Expectation GAP. New York, USA, 35 p.
5. International Auditing and Assurance Standards Board (2024) Proposed International Standard on Auditing 240 (Revised): The Auditor's Responsibilities Relating to Fraud in an Audit of Financial Statements and Proposed Conforming and Consequential Amendments to Other ISAs. Official edition. New York, USA. 162 p.
6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2017), The Law of Ukraine "On the audit of financial statements and audit activities". Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19#Text> (accessed July, 30 2024).
7. Audit Oversight Board of the Audit Public Oversight Body of Ukraine (2023), "Recommendations for conducting inspections to control the quality of audit services and other inspections". Available at: <https://www.apob.org.ua/wp-content/uploads/2024/05/Рекомендації-з-проведення-перевірок-із-змінами.pdf> (accessed July, 30 2024).

Стаття надійшла до редакції 01.08.2024